

Juhász Tamás

Templomozás

Gondolatok az istentiszteletről

Arról ismerszik meg az ember, ahogy Istent tiszteli.
(John H. Leith)

Gyerekkorom óta a Farkas utcai templomba járok. Diákéveimből kettőt Nagyszebenben és Bukarestben töltöttem, tizenöt éven át falusi pap voltam, tanárságom huszonhét esztendejében többnyire az akadémiai istentiszteleteken vettem részt. Ha pedig leszámítom gyermekkoromnak azokat a hosszú heteit is, amikor nyaranta a nagyenyedi, a dévai és a pókai templomba jártam, vagy azokat a vasárnapokat, amelyeken egyáltalán nem voltam templomban, a hatvanöt évemből még húsz évnyi Farkas utcai templomozás sem jön ki. Állításom mégis igaz: gyerekkorom óta a Farkas utcai templomba járok.

Szeretem a Farkas utcai templomot. S a többit is, amelyekbe életemben jártam. Mindig azt, amelyikbe éppen megyünk. Mert szeretem a templomozást. Az ünnepnap összehasonlíthatatlan hangulatát. Mélyen átérzem annak a szubjektív meggyőződésnek igazságát, amelyet negyven évvel ezelőtt hallottam először – s azóta is, sokszor –, hogy *ha vasárnap nem megyek templomba, egész héten nincs semmi hasznom.*¹

A szilágysági Ákoson nem falunapot tartanak, nem az úgynevezett elszármazottak napját ülik meg, hanem templomnapot ünnepelnek. A falu földrajzi hely és lakóhely. Az elszármazottak napja elnevezés vérségi-leszármazási kötelékre utal. Fontos a lakóhely, a szülőföld szeretete, jó dolog a rokonsági kapcsolatok ápolása, de ezek csak külső dolgokra utalnak. A templomnap elnevezésben egy belső, lelki-szellemi érték jut kifejezésre. Ma mindenféle értéktelen, felesleges, vagy pedig pusztán elfogyasztásra szánt javak vesznek körül bennünket, annyira, hogy már alig tudjuk megbecsülni azt, ami maradandó, ami igazi érték. Ákoson templomnapot tartanak... Pusztuló világunk megtartására egyetlen szellemi értékünk a vallásos hit: az a biztonság és bizonyosság, életünknek és világunknak egyedül célt és értelmet adó tudat, hogy mi Istent imádhathatjuk, neki engedelmeskedhetünk, az ő vezetése alatt megnyugtató és rendezett életet lehet élni.

---

¹ Legelső „adatközlőm” a detrehemtelepi Rancsó Dezsőné Lengyel Eszter (1912–2002) volt.

*S mikor völgyünkre tört az áradat
s már hegy se volt, mely mentő csúccsal intsen,
egyetlenegy kőszikla megmaradt,
egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten.*

(Áprily Lajos: *Menedék*)

Áprily sokat idézett négysorosra arról szól, hogy nagy veszélyben Isten tájékozódási pontul szolgál. Ám a huszadik századi bibliás-reformátori teológia megtanította a mi nemzedékünknek azt, hogy minden időben és minden élethelyzetben illő dicsérni őt, mert Isten nemcsak az élet peremén – a veszély idején – istenünk, hanem annak közepén:

*Gott ist mit uns am Abend und am Morgen,
und ganz gewiss an jedem neuen Tag.*

(Dietrich Bonhoeffer: *Von guten Mächten*)

A templom szó pogány szóhasználatból maradt reánk. Más nyelvek bibliái kifejezéssel (κυριακή, βασιλική [οἶκος], vagy az ἐκκλησία szavakból származó névvel) jelölik Isten házát: *kirk, kerk, Kirche, church, biserica, église* stb., vagyis az *Úr háza, királyi ház, a gyülekezet háza*. A latin *templom* az egyház fizikai valóságára, magára az építményre utal, továbbgondolva pedig arra, hogy az egyház intézmény.

Sokan idegenkednek a templomtól, a hivatalos egyháztól, az intézménytől. Azt mondják, Istennel akkor is beszélhetnek, ha nem járnak templomba. Nem az egyház, nem a papok osztják az üdvösséget. Ebben annyi igazság van, hogy a vallás eszközeivel, a templommal tényleg vissza lehet élni. Erre már a Bibliában, a legrégebbi prófétáknál találunk történeteket. Salamon templomszentelő imádságában kifejezésre jutott, hogy Isten nem lakik kézzel csinált templomban, hiszen őt az egeknek egei sem tudják magukban foglalni. Ámós vagy Jeremiás kemény szavakkal dorgálta a nép vezetőit, akik eljártak a templomba, áldoztak, alamizsnát adtak, böjtöltek és imádkoztak – de a néppel nem törődtek. Jónás a hal gyomrában imádkozott az ő istenéhez, Jehovához. A mérhetetlen káosz (a tenger) közepette, a legkaotikusabb teremtmény, a cethal gyomrában is lehet Istent tisztelni, mert Isten ott is jelen van. Jézus is azt mondta a samáriai asszonynak, hogy lesz idő, amikor Istent nem földrajzilag vagy fizikailag meghatározott helyen, hanem „lélekben és igazságban” fogják imádni.

Istenfélelem

„A templomok igazi ékessége a templomba járók igazlelkűsége, kegyessége és erényei.”

A *Második Helvét Hitvallás* azért emeli ki ezt a szép gondolatot, hogy a mi református istentiszteleti helyeinket szembeállítsa az arannyal, drágakővel ékes, cifra középkori templomokkal. A svájci reformáció hatására nálunk is

átalakult a templom belseje. Oltárokat, oltárképeket, stációképeket, szenteket ábrázoló freskókat, drága keresztek és feszületek, gyertyatartókat stb. nem látni azóta a református templomokban. Kétszáz évig még orgonánk sem volt, a reformáció századában azt „pápista” cifraságnak tekintették.

A templom és a templom berendezése önmagában nem szent. A Biblia – és annak alapján a Hiszekegy – a hívőket és a hívők gyülekezetét nevezi szentnek. De még a gyülekezet sem önmagáért szent, hanem a szent Isten jelenléteért: *Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben: ott vagyok közöttük.* (Mt 18,20) László Dezső egykori lelkipásztorunk élesen bírálta régi énekeskönyvünk 7. énekének azt a sorát, amely szerint „szent ez a hely, szent itt minden”. Ezt a verssort csak metaforikusan szabad értenünk, éppen úgy, mint a „templomszentelés” kifejezést arra az ünnepélyre, amelyen egy új vagy felújított templomot használatba veszünk.

Mégis ragaszkodunk a templomhoz, nem Istenért, hanem magunkért. Az emberi gyarlóság az oka annak, hogy a megszokás irányítja életünket. A templom is ilyen megszokott hely és alkalom az istenfélő ember számára. A fenti mottó szerzője – amerikai református teológus – ugyanúgy vélekedik az istentisztelet és a megszokás kérdéséről, mint A. A. van Ruler holland teológus, aki szerint elsősorban azért járunk templomba, mert megszoktuk.² A megszokás az élet külső rendjéhez tartozik. Korlát, fogódzó, amely keretet, egyfajta ritmust ad az élet belső rendjének. A belső rendet az emberi akarat és az istenfélő engedelmesség teszi. Nyilvánvaló, hogy nem a megszokás teszi az istentiszteletet, hanem az istenfélelem, Isten imádásának kegyes szándéka és gyakorlása.

*Ó, titkok titka:
a földön ittlent
belülről nézzen
mindenki mindent,
szemet és szívet
és harcot és békét! –
Áldja meg az Úr,
áldja meg az Úr
a belülről látók
fényességét!*

(Dsida Jenő: *Templomablak*)

A templomba járó ember ősi imádságai a „grádicsénekek”, a százhuszadiktól a százharmincnegyedikig terjedő tizenöt zsoltár, amelyeket az istenfélelem imádságainak nevezhetünk. Amit a templomba érkező zarándok érez, abban

² Ruler, A. A. van.; *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* Callenbach, Nijkerk 1971, 14–20.

„benne van a a félelemmel vegyes tisztelet, amelyet a születésünk és halálunk között húzódó lét megfoghatatlan és titokzatos voltára döbbenve érez az ember. Amikor rádöbben, hogy az isteni titokzatosság, a mérhetetlen valóság láttán mindennek el kell illannia, amivel magunkat biztosítottuk, vagy biztosítani akartuk. Az istenfélelemmel teli ember az ámulat és csodálkozás ezen kapuján lép be: mögötte megszentelt tér van, az Istennek való hódolás tágas tere.”³

„Istent félni azt jelenti, hogy Őt minden mértéket meghaladó módon tisztelni. Úgy, hogy valakinek az életében Isten feltétlen tekintély. Minden szavát kételkedés nélkül igaznak fogadja el. És nemcsak igaznak tartja, hanem parancsként fogadja. Amit Isten mond, azt nem állítja a ráció ítélőszéke elé, hanem maradék nélküli bizalommal komolyan veszi, mert Ő mondta.

Istent félni nem azt jelenti, hogy retteg az ember attól, hogy Isten bántani fog. De retteg attól, hogy megbántsa Istent. Mert annyira szereti és tiszteli, hogy mindenben engedelmeskedni akar neki. Még akkor is, ha a saját tervei ütköznek az Isten gondolataival. Annyira tiszteli és szereti, hogy tudja, az van a javára, amit Isten mond. Istent félni tehát feltétlen engedelmességet jelent, Neki egészen odaszánt életet. Istennek átadott életet jelent, amelyet már nem mi akarunk irányítani, hanem hagyjuk, hogy Ő irányítson. Istennek terve van az ilyen emberrel. Az istenfélő ember nemcsak úgy él ebben a világban, egyik napról a másikra, hanem tudja: küldetése van, elhívása van, amit az Isten teljesít be.”⁴

Az istenfélelem és az istentisztelet szoros összefüggését hangsúlyozva nem akarjuk a Kálvin egész tanítását sűrítő, ismert fogalompárt (istenismeret és istentisztelet) újabbal helyettesíteni, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az istenfélelem mint istentiszteleti motívum, mintegy bevezeti és elmélyíti az istenismeret fogalmát. A kálvini istenismeret inkább intellektuális oldala annak az érzelmi-egzisztenciális jellegű valóságnak, amit a Biblia az Úr félelmének, istenfélelemnek nevez. Az istentisztelet, a kultusz ebből fakad.

A templom egyszerű szépségén, a megszokás megnyugtató rendjén és az istenfélelem gyakorlóterén túl van egy olyan jellemzője a református templomnak, amely nekünk, istentisztelet-látogatóknak többet mond minden művészi szépségnél: minden helyről látni a szószéket és hallani azt, ami a szószéken hangzik.

³ Buber, Martin: *Gottesfinsternis*. Idézi Waaiman, Kees: *Psalmen 120–134*. Kok, Kampen 1978, 69.

⁴ Idézet Nagy Brigitta ötödéves hallgató 2009. december 9-én, a Péld 14,26 alapján elhangzott igemagyarázatából. Kézirat. Idézve a szerző beleegyezésével.

A szószék az a hely, ahol a protestáns pap áll, onnan prédikál. A nép szemében, a ma még az egyházon kívül is működő köztudatban azonban túlnőtt ezen a konkrét funkción. A templomi szónoki emelvény, vallási értelemben Isten jelenlétét és kinyilatkoztatását jelképezi, erkölcsi értelemben pedig a legnemesebb élet- és értékrendet. Bizonyos megszorítással még esztétikai és tudományos üzenete is van, hiszen a felvilágosodás koráig – azaz nem is olyan régen! – az istentiszteletből eredt minden, ami szép és jó. Maga az igazság is osztatlanul egy volt, tudniillik mint olyan tudomány, amelyet „a papnak ajkai őriztek” (Malakiás próféta könyve).

*aki megért
s megértet
egy népet
megéltet*

(Kányádi Sándor: *Játszva magyarul*)

Ez a tudat – mint említettem – nem halványult el, s a szószék nemcsak hagyományőrző falvainkban, de a polgáriassult (vagy a faluról az ipartelepek alvónegyedeibe úzótt) városi lakosság körében is, egyszerre jeleníti meg a kultuszt és a kultúrát. Ma, amikor e két érték másutt már elszakadt egymástól, s nálunk is eltávolodóban van, jó emlékeznünk rá: a kultusz nem a kultúra egyik ága, hanem minden kultúra a kultuszban gyökerezik⁵. A kultusz szó kikopott a közhasználatból, legalábbis a templommal, templomozással kapcsolatban ma már alig használjuk. Nálunk a reformátusok (unitáriusok és lutheránusok) *istentiszteletre járnak*, a római katolikusok *misére*, a görögkeletiek *Isten-szolgálaton vesznek részt*, a szabadegyházak pedig *gyülekezetbe mennek*.

Az istentisztelet hitvallásainkban

Az istentisztelettel kapcsolatos hitvallási tanítás előtt egy megfigyelést szeretnék előrebocsátani, amely a kérdés mai jelentőségét domborítja ki. A közép- és nyugat-európai protestáns egyházaknál olyan gyakorlat és törekvés jelent meg az elmúlt évtizedekben, amely az istentiszteletet egyrészt az úgynevezett nemigei elemek (különösen a zene és a csendes imádság) hangsúlyosabbá tételével, másrészt európai művelődési körünkben ismeretlen szokásokkal (modern zene, tánc) próbálják „vonzóvá” tenni. Ugyanakkor nálunk, a magyar református egyházban is meg-megjelenik (különösen városi gyülekezetekben) néhány olyan egyéni kezdeményezés, amely az istentiszteletnek kötetlen, már-már lezser külsőséggel igyekszik tetszetős, népszerű jelleget kölcsönözni (interaktív, játékos-drámai technikák).

Ezzel szemben a református istentiszteleten mindent az igei elemnek: az igehirdetésnek és a sákramentumoknak kell alárendelnünk,

⁵ Ennek a sokak által emlegetett régi igazságnak ma – úgy tűnik – régészeti igazolását nyújtja az a Kr. e. 11 ezer évvel [sic!] felállított gigantikus kultuszhely, amelyet Anatóliában, a Göbekli Tepe nevű dombon néhány évvel ezelőtt ástak ki.

- a) mert a reformátori egyháztan sarkalatos tétele, hogy az egyház a szenteknek azon gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán hirdetik és a sákramentumokat helyesen [=Krisztus rendelése szerint] szolgáltatják ki⁶; és
- b) mert a mi istentiszteletünk alapja a Jézus Krisztus istentisztelete (azaz: közbenjáró áldozata és imádsága).

1. Az istentisztelet és az egyházzal szülő tanítás kölcsönös viszonyban áll. Az anyaszentegyházról szóló vallástételben a *Heidelbergi Káté* azt tanítja, hogy Jézus Krisztus fősége alatt valósul meg az emberek között a szentek közössége az evangélium prédikálásával, az Ige és a Szentlélek által ébresztett engedelmségben.

A gyülekezeti istentisztelet az egyház tagjai kétirányú közösségének: a Fővel, Krisztussal és a tagoknak egymással való közösségének látható megjelenése. A Krisztussal és a tagokkal való kettős közösség azonban nem *ex opere operato* valósul meg. Ahogyan a vízzel való külső leöntés még nem maga a bűnök elmosatása (72), vagy ahogyan az úrvacsorában való kenyér és bor nem változik át Krisztus testévé és vérévé (78), úgy a hívők egybegyülekezése, imádkozása és prédikáció-hallgatása sem *communio sanctorum* még önmagában. Az istentisztelet mint emberi cselekvés nem lehet más, mint Istennek segítségül hívása (Róm 10,14), annak elismerése, hogy a gyülekezet tagjai nem hozhatnak semmit Isten elé. A gyülekezeti istentisztelet az Istennél üdvösséget keresők egybegyülekezése. Nemcsak az istentisztelet ún. „emberi oldala”, hanem az igehirdetés és a sákramentumok is ezt a keresést és várakozást fejezik ki: azzal a reménységgel veszünk részt bennük, hogy Isten valósággal beteljesíti a Szentlélek által azokat az ígéreteket, amiket ezek külsőképpen hirdetnek, ti. a mi üdvösségünket.

2. Az istentisztelet alapja Jézus Krisztus istentisztelete. *Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, csak én általam.* (Jn 14,6) Jézusnak ez a felelete a menny felől kérdező tanítványoknak szól. Ugyanez a válasz érvényes az istentiszteleten Isten elé járulók üdvösségkereső kérdésére is. Azért lehet keresztyén istentisztelet, mert Jézus Krisztus örökkévaló főpapunkként (Zsid 7,24) már Isten elé járult, végérvényesen betöltötte az ószövetségi kultusz főpapjának helyét. A gyülekezet istentiszteletének alapja a Jézus Krisztus istentisztelete. Erre az istentiszteletre irányítja hitünket az istentisztelet két fő alkotórésze, az igehirdetés és a sákramentumok.

Jézus Krisztus istentiszteletének mint üdvösségszerző áldozatnak a *tartalmát* a szenvedéséről szóló kátékérdés három momentumban határozza meg: a) *Elégtétel*. Jézus Krisztus Istennek az egész emberi nemzetség bűnei ellen való haragját testében-lelkében elhordozta. b) *Engesztelő* (bűnt eltörlő) *kegyelem*. Jézus Krisztus, szenvedésével, mint egyetlenegy engesztelő áldozattal a mi testünket-lelkünket az örök kárhozattól megszabadította. c) *Igaz-*

⁶ *Ágostai Hitvallás*, VII. rész.

ság és élet (mint az élet istentiszteletének kiindulópontja). Jézus Krisztus nekünk Isten kegyelmét, az igazságot és az örök életet megszerezte.

Jézus Krisztusnak az érettünk a Golgotán bemutatott istentiszteletéből következik az ő mennyei istentisztelete, közbenjáró imádsága és királysága által. Krisztus mennyei istentisztelete keretet és folytonosságot biztosít az ő tagjainak földi istentiszteletéhez, amelyekben ő mint a mi Fejünk „mibelenk, az ő tagjaiba mennyei ajándékokat áraszt”.

Az úgynevezett lineáris üdvtörténet egyik szemléltető leírása úgy tekinti a Jézus Krisztus földi életét, szenvedését és golgotai áldozatát, mint *a mennyei istentisztelet megszakítását*.⁷ Amikor Jézus azt parancsolja a Hegyi beszédben az áldozatot bemutató embernek, akinek haragosa van (Mt 5,23–24): hagyd ott az áldozatot, és előbb menj, békülj ki a te atyádfiával, akkor arra szólít fel, hogy szakítsuk félbe az istentiszteletet, talán éppen abban a pillanatban, amikor a legnagyobb áhítatot érezzük. Meglepő, meghökkentő gondolat! Vajon miért mond Jézus ilyen „képtelenséget”? Ha Jézus a megbékélés kedvéért mondta volna ezt a parancsot, akkor is nagyon jelentős dolgot mondott volna. Az emberek közötti békességet, a társadalmi megbékélést olyan sokan várjuk, olyan sokan szeretnénk ezt a történetet is így érteni: Íme, olyan fontos a haragosok, az ellenségek, a gyűlölködő nemzetek megbékélése, hogy Jézus attól sem riad vissza, hogy ezt az erkölcsi követelményt az istentisztelet elé helyezze. Fontosabb békében élni, mint templomba járni. De Jézus nem moralizál. Az Úr Jézus többet akar elérni, mint a szociális igazságosságért küzdő próféták. Ő a Hegyi beszédben azt akarja, hogy az istentisztelet hagyományát is gyökeresen új módon értsük, egy életre megtanuljuk.

Mt 5-ben Jézus arra figyelmeztet, hogy először nem nekünk kell az eddigihez képest másképpen cselekednünk, hanem Isten cselekszik másképpen. Az a Jézus szólít fel az istentisztelet félbeszakítására, akiről a Filippi levélben azt olvassuk, hogy bár Istennel egyenlő, önmagát „megüresítette”, szolgai formát vett fel, s a kereszthalálig engedelmes volt. Az Atya megjutalmazta ezért, és újból mennyei dicsőségbe emelte őt. A Krisztus-himnusz-nak ezt a mondatát úgy értelmezhetjük, hogy Jézus Krisztus az Atya színe előtt részt vett az angyalok sokaságával a mennyei istentiszteleten. És ezt a boldog, mennyei istentiszteletet otthagytá, megszakította az Isten Fia, amikor közénk jött, hogy bennünket, Isten haragosait, kiengeszteljen. S csak miután elvégezte a békéltetés szolgálatát, csak az után tért vissza a mennybe, hogy folytassa mennyei hódolatát.

Azzal, hogy Jézus Krisztusban ezt tette Isten, az istentisztelet megszűnt olyan „csúcspontnak” lenni, ahol magas hófokon éljük meg vallásos érzéseinket, s utána megnyugszunk. A protestáns istentisztelet olyan hálaáldozat, amellyel az igazi istentisztelet éppen csak elkezdődik, s amelynek a templomon kívüli folytatása épp olyan fontos, vagy még fontosabb.

⁷ Walter Pfendsack: *Ismered-e az utat?* H. n., é. n. – úgynevezett „szamizdat” kiadvány az 1970-es évekből.

Jézus Krisztus istentiszteletéből az következik a gyülekezet istentiszteletére nézve, hogy abban kiemelt szerepe van az igehirdetésnek és a sákramentumoknak, mert ezek irányítják „hitünket Krisztusnak a keresztfán történt áldozatára, mint üdvösségünk egyedüli alapjára” (*Heidelbergi Káté* 67). A káté szerint ez úgy történik, hogy a Szentlélek az evangélium prédikálása által felébreszti a hitet, a szent sákramentumokkal való élés által pedig megerősíti azt.

A szent evangélium prédikáltatása

E meghatározás logikája szerint a kátében egy ilyen kérdésnek is hangzania kellene: *Mi a szent evangélium prédikálása?* s csak azután a (meglevő) 66. kérdésnek: *Mik a sákramentumok?* Az elmaradt kérdés azonban elhangzik máshol, más összefüggésben: Isten az evangélium prédikáltatásával

„nyitja meg és zárja be a mennyországot, oly módon, hogy a Krisztus parancsolatából minden hívőnek hirdetik és nyilvánosan megbizonyítják, hogy Isten nekik Krisztus érdeméért minden bűneiket valósággal megbocsátja, valahányszor az evangélium ígéreteit igaz hittel magukhoz kapcsolják. Viszont minden hitetlennek és képmutatónak hirdetik, hogy mindaddig Isten haragja és az örök kárhozatal alá vannak zárva, amíg meg nem térnek.” (HK 84)

Ebből a kérdésből most azt emeljük ki, hogy az evangélium prédikálása azt jelenti, hogy Istennek Krisztusban végbevitt tettét és annak következményeit kihirdetik és róla nyilvánosan bizonyosságot tesznek. Az igehirdetés központi jelentőségét hangsúlyozza a Káté a 2. parancsolat magyarázatában is, ahol a templomi képeknek még *Biblia pauperum*ként való használatát sem engedi meg, mert „Isten az ő keresztyén népét nem néma bálványképekkel, hanem az ő igéje élő prédikálásával akarja tanítani”. (98)

*Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.*

(József Attila: *Istenem*)

Mivel az igét rendszeresen az istentiszteleten halljuk, manapság az a jelszó, hogy legyen minél több istentiszteleti alkalom gyülekezeteinkben, vasárnapokon is, hétköznapokon is. Ennek az a hátránya, hogy az istentisztelet ünnep jellege is megkophat, de főleg: a az igehirdetés, mint amely maga Isten Igéje (*Második Helvét Hitvallás* 1,3) elveszítheti átható és mozgósító erejét. Ha van olyan kivételesen áldott tehetségű lelkipásztor, aki hetente 3–4, ünnepenként 15–20 színvonalas prédikációt tud mondani, az előtt fejet hajtok. De ha nincs, akkor jobb ha a gyülekezet hetente csak egy, ünnepenként 2–3 jó igehirdetést hall, amelynek maradandóbb hatása lesz, mint a tizenöt-húsznak.

A *Heidelbergi Káté*ban a *szombat* magyarázata ezzel a meglepő mondattal kezdődik: A negyedik parancsolatban azt követeli Isten, „hogy az igehirdetés

és az iskolák fenntartassanak“. Ez nem véletlen. A Szentírás és Isten Igéje iránti elkötelezettség jelent meg reformátoraink népiskola-szervező munkájában. Azért kell iskolában tanulnunk, ismereteket szereznünk, hogy Bibliát olvasni és Isten Igéjét tanulni tudjunk. A magyarra fordított Biblia és a magyar nyelven hangzó prédikáció készítette elő a reformációt, s ugyanakkor ez volt annak gyümölcse is. Isten mindenki által megtanult Igéje nemzeti kultúrát teremtett.

*Kicsi fehér templomotokba
Most minden erők tömörülnek.
Kicsi fehér templom-padokba
A holtak is mellétek ülnek.
A nagyapáink, nagyanyáink,
Szemükben biztatás vagy vád:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

(Reményik Sándor: *Templom és iskola*)

De nem csak kulturális érték és nem csak lelki szükségletet kielégítő megnyugtató beszéd. Isten Lelke által mozgósító hatalom az evangélium, mert ezt látjuk az ószövetségi próféták és az újszövetségi apostolok, de mindenekelőtt a Jézus Krisztus prófétai tanításában és személyében. Ebben részt kap a templomban nemcsak az igehirdető, hanem az igehallgató is. Ha a cím alatti mottó szerint az ember annyiban ember, amennyiben Istent tiszteli,⁸ akkor ezt a vitatható meghatározást egy vitathatatlan kíséri: az istentisztelet azon múlik, hogy hangzik-e benne igehirdetés, élnek-e a hívők úrvacsorával, és hogy ez mi módon történik. Ahhoz, hogy istentisztelet legyen, és az istentisztelet a hétköznapiok hasznára lehessen, fenn kell tartani, meg kell erősíteni, meg kell újítani az igehirdetést.

Az igehirdetés megújulásának mai kérdései és feladatai egyházunkban – ezzel a címmel írta le a kolozsvári református teológiai tanárok munkaközössége 1949-ben e tárgyban tartott kétnapos tanácskozásának eredményét. A nyolclapos dokumentumot sürgető felhívásként fogalmazták meg, s ennek minden pontja ma is időszerű. Tudomásom szerint ez az anyag nyomtatásban nem jelent meg. Az állásfoglalásból csak a második tanulmányi nap konklúzióit foglalom itt össze. Ennek címe:

Az igehirdetés megújulása

Az igehirdetésnek van egy permanens krízise, amely abból a paradoxonból fakad, hogy az ember Isten beszédét akarja szólni. Emellett van egy időszakos krízise – s ilyen válságban van ma az egyház igehirdetése –, amely

⁸ “Man is as he worships.” Vö. Leith, John H.: *An Introduction to the Reformed Tradition*. John Knox Press, Atlanta 1977, 165. Ld. még: Ruler, A. A. van: *i. m.* 172: “Het behoort tot de compeetheid van het mens zijn, regelmatig naar de kerk gaan.”

krízis emberi fogyatkozás és hiba folytán állt elő, s amelynek jele, hogy az igehirdetés nem a Léleknek ama kardja, amely elhat a szívnek, a léleknek, az ízeknek és a velőknek megosztlásáig. (Zsid 3,12)

Négy követelménye van az igehirdetés megújulásának:

1. Meg kell újulnia az *egyháznak*. Az egyház legyen hitvalló egyház, igehirdetői hitvalló tanúk. Fel kell ismerni, hogy egyházunk minden munkája alapjában igehirdetés, illetve minden az igehirdetés szolgálatában áll: teológia, lelkesztés, adminisztráció, fegyelmezés, szeretetmunka, katekizáció, pasztoráció és misszió. Az egyház a teológia felhasználásával, egyházkormányzó és egyházfelügyelő tevékenységével tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az igehirdetés krisztusi parancsának mindenki engedelmessé váljon. „E téren a legkisebb mulasztás vagy közömbösség súlyos véték.” Ellenőrizze az egyház saját szolgálait és járjon el szigorúan „az engedetlen és gonosz szolgálattal szemben”.

2. Meg kell újulnia az *igehirdetőnek*. Ezt a követelményt nyolc pontban taglalják tanárelődeink, s ezekben a pontokban izzik leginkább felelősségérzetük. A második pontot szó szerint idézem:

„Az Új Testamentum, amikor az igehirdetést bizonyágtételnek nevezi, a *vértanúságot* jelentő szóval egy töből származó martúria (ApCsel 22,18 1Jn 5,9; Jel 1,9; 12,1 stb.) vagy martúrion (ApCsel 4,13; 2Thessz 1,10; 1Tim 2,16; 1Kor 1,6 stb.) kifejezéseket használja. Ezzel figyelmeztet arra, hogy az igehirdetés olyan szolgálat, amelynek nemcsak tárgya, hanem mértéke is az egyetlen igazi vérig való tanúságtétel, Krisztus golgotai áldozata, és hogy az *igehirdetés olyan megbízás, amelyre előbb vagy utóbb, vagy így vagy úgy, de mindenképpen rámege az élet*. Az a kérdés: Ott izzik-e a bizonyágtételnek ez az elszántsága, a hallgatók szíve mélyéig ható forrósága a mi mai igehirdetésünkben? Igehirdetésünket ma inkább a bizonytalanság, tanácstalanság, óvatosság jellemzi, ami miatt bizonytalan az igehirdetés trombitájának a zengése. Ez a bizonytalanság a mai időkben, amikor óriási változások megy át az egész világ, emberileg egészen érthető. De vajon az Anyaszentegyház Ura, így ítéli-e meg igehirdetésünk eme nyomorúságos helyzetét?”⁹

Az utolsó előtti pont:

„A lelkipásztorok kisebb körzetekben havonként találkozáva testvéri közösségben végezzék el az igehirdetésre való felkészülés és az igehirdetésük ellenőrzésének köteleességét. Ez nemcsak igehirdetési, bibliaórai vázlatok megbeszélése, hanem maguk és mások prédikációi közös tanulmányozása és megbeszélése legyen. Eme találkozásokon,

⁹ A *dólt betűs* kiemeléseket én alkalmaztam, J.T.

mintegy homiletikai szemináriumokon [sic!] beszéljék meg a hozzáférhető homiletikai tanulmányokat és újabban nyomtatásban megjelent prédikációkat.”

3. Meg kell újulnia a *gyülekezetnek*. A gyülekezet „hordozza állandó imádságában az igehirdetés szolgálatát, készüljön fel az igehirdetés hallgatására”. Ehhez a gyülekezetet nevelni kell, felnőttekatekizációt kell végezni.

„Sürgősen szükséges az *igehallgatók szótárának* az elkészítése, melyben meg kell magyarázni azokat a bibliai kifejezéseket és dogmatikai fogalmakat, amelyeket igehirdetésünkben a leggyakrabban használunk.”

A tanulmányszámba menő dolgozat konklúziója: *Meg kell újulnia igehirdetésünknek tartalmában és formájában.*

Újuljon meg *tartalmában!*

- a) Ne legyen emberi bölcsesség hitető beszéde, ne legyen csak erkölcsi életfolytatás hirdetése, vagy más felfogások propagálása, vagy azokkal való vitatkozás. Hanem legyen *evangéliumhirdetés az élő Krisztusról*.
- b) Igihirdetésünk tervszerűen ölelje fel az egész evangéliumot, a teljes Kijelentést, ne csak egyes részeit.
- c) A prédikáció legyen *teljes igényű*. Mindig kell benne lennie katekizációs-tanítói, személyes-pásztori és továbbmondásra ösztönző missziói elemnek, és ugyanakkor hozzá kell járulnia a gyülekezet lelki kormányzásához és a szeretetszolgálat gyakorlásához. Az apostoli prédikáció ilyen volt.
- d) Se a prédikátor, se az egyház ne feledje, hogy nem sok, egymástól független prédikációt mondunk, hanem *egész szolgálatunk egyetlen prédikáció*, amelynek csak az egyes mozzanatai a szorosabb értelemben vett igehirdetési alkalmak. Az egymástól távol eső gyülekezetekben elhangzó igehirdetés is egymással összefüggésben van, mint ugyanazon egyháznak bizonyágtétele. (Ennek egyik módja textussorozatok közlése).

Újuljon meg *formájában* is igehirdetésünk:

- a) az igehirdetés nyelve, stílusa legyen érthető és egyértelmű; és
- b) hangozzék korunk nyelvén:

*Nem illik daróc főpapi talárhoz,
S királyi nyelvhez koldus-dadogás.*

(Reményik Sándor: *Az ige*)

A befejező tétel: *Az igehirdetés megújulásáért imádkozni kell.* A munkaközösség legjelentősebb megállapítása az, hogy az igehirdetés megújulásáért folyó munka alfája és ómegája, kezdete és vége a megújító Szentlélekért való esedezés, és a Léleknek az imádságban felismert parancsa iránti engedelmesség. Ahol a Lélek munkál, ott minden kérdés, így az igehirdetés kérdése is megoldódik.

Keresztelés és úrvacsoraosztás

A sákramentumok

„Látható szent jegyek és pecsétek, melyeket Isten azért szerzett, hogy az azokkal való élés által az evangélium ígését velünk annál inkább megértesse és megpecsételje, tudniillik azt az ígését, hogy ő Krisztus keresztfán való egyetlen áldozatáért, kegyelemből közülünk kinek-kinek bűnbocsánatot és örök életet ajándékoz.” (HK 66).

Ez az ígés a gyülekezet színe előtt keresztelő és a gyülekezet közösségében úrvacsorázó hívőknek egyszerre személyes kérdés is és közösségi kérdés is. *Személyes*, mert mind a keresztelési, mind az úrvacsorai ígés Krisztus rendelésén/parancsán nyugszik.

„Miképpen emlékeztet téged Isten [...]? Úgy, hogy a vízzel való leöntést maga Krisztus rendelte [...]. Mi emlékeztet [...] téged az Úr szent vacsorájában [...]? Az, hogy Krisztus nekem és minden hívőnek megparancsolta [...]” (HK 69 és 75).

Közösségi kérdés, mert a keresztség mint gyermekkeresztség az egyháznak Isten szövetségében rejlő eredetét és a hit isteni eredetét pecsételi meg, s ezért *sacramentum initiationis*. Az úrvacsora pedig a gyülekezetnek az ígésben való megmaradását pecsételi meg és a gyülekezet hitét erősíti és táplálja: ezért az úrvacsora *sacramentum nutritionis*.

A pfalzi istentiszteleti rendtartásban a keresztség szertartása és kereszteléssel kapcsolatos tudnivalókat követi a vasárnapokra tagolt káté teljes szövege, azaz egy olyan egyházi tanítás-bizonyosíték, amely az ifjakat az egyházba és a gyülekezet istentiszteletébe bevezeti, majd ezután tárgyalja az úrvacsora rendjét, az arra való felkészüléssel, és az azt követő szentségi életrend leírásával együtt. A szakértők szerint ezt a liturgiát Kálvin strassburgi liturgiája nyomán írták, sokszor, még a kötött szövegek és imádságok is kálvini eredetűek. Ha ez mintaértékű, akkor az eszményi istentiszteleten először a gyülekezet újszülött tagjait megkeresztelik, ezt követi az igehirdetés, majd az úrvacsora ünnepével zárul. A jelenlegi magyar református agenda is közeledett ehhez a rendhez, s a készülő új változat még jobban közeledik.

*De a menyegzőről,
ahol föláll a Bárány,
megtöri a drága kenyeret,
fölemeli a csillagos kelyhet:
a menyegzőről
ne mondjatok le
soha!*

(Kádár Ferenc: *Úrvacsora*)

A személyes és közösségi hiterősítő – mind keresztelési, mind úrvacsorai – ígéreteket valamilyen formában minden istentiszteleten ki kellene hirdetni, akkor is, ha éppen nincs keresztelés és nincs úrvacsoraosztás. Hiszen a Jézus Krisztus történetére – a Jézus Krisztus istentiszteletére – emlékeztető ígéretet kovácsolják egy közösséggé (*communitas*) a sákramentumi jegyekben való részesedés (*communio*) alkalmával személyesen megszólított hívőket. Az úrvacsoraosztáskor történik meg ez a közösséggé formálás a leginkább kézzelfogható módon, azért, mert mindenki, az egész gyülekezet tesz valamit: hangosan és együtt imádkozik, bűnt vall, hitet tesz, hitvalló kérdésekre válaszol, ünnepélyesen az Úr asztalához járul, helyre megy, és közben sokat énekel.

A templomi énekléssel különben úgy vagyunk, mint a tábortűz körül, vagy más kötetlen közösségi ünnephelyzetben. Spontán vagy szervezeten, de szívesen énekelünk együtt, hangosan: ott népdalokat és érzelmes nótákat, itt hiterősítő zsoltárokat vagy más bibliai ihletésű énekeket. Az ilyen éneklésnél nem a művészi pontosság, nem a hang szép színe, fekvése, lejtése a fontos, hanem hogy pontos és ritmusos vezetés (orgona, kántor) nyomán mindenki lélekből együtt fújja, még az is, akinek nincs gyakorlott vagy dallamos énekhanga. A szövegekben rejlő bibliai üzenet, vagy a hitvallás és imádság ereje többszörössé fokozódik a jól sikerült, hangos együtténeklés által. Szomorú és lehangoló az egész istentisztelet, ha azon nem sikerül együtténeklésre fogni a gyülekezetet.

*Tízen vagyunk; ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat.*

(Jékely Zoltán: *A marosszentimrei templomban*)

Istentisztelet és gyülekezeti rend

A sákramentumokban és az igehirdetésben nemcsak az a közös vonás, hogy bekapcsolják a gyülekezetet a Jézus Krisztus istentiszteletébe, hanem egyúttal elhívják és felkészítik az úgynevezett „hétköznapi istentisztelet” iránti felelősségre. Ezt a felelősséget a *Heidelbergi Káté* részletesen kifejti a negyedik parancsolat magyarázatában. Ebben a gyülekezeti istentisztelet rendje mellett megköveteli az életvitel istentiszteleti gyakorlását is:

„[...] hogy gonosz cselekedeteimmel felhagyjak, engedvén, hogy az Úr végezze bennem Szentlelke által a maga munkáját, s így az örökkévaló ünnepet már e földi életben elkezdjem”. (HK 103).

Hitvallásaink istentiszteleti tanításában erős kálvini vonás az, hogy az igehirdetés és a sákramentumok éppen azért, mert az *unio mystica cum Christó*t erősítik és táplálják, kiindulópontot jelentenek az élet megszentelésére és a keresztyén szolgálatra. Belőlük árad a békesség keresése és az egység lelke.

Ezért kapcsolódhat a legtöbb református hitvallásban az úrvacsorai fejezethez az egyházfegyelemről szóló rész is: a gyülekezetnek az istentisztelet tisztaságát és hatékonyságát védő felelősségével jár, hogy egyeseket az úrasztalához bocsát, másokat életük megjobbításáig eltilt attól.

Azt a körülményt, hogy az istentisztelet (közelebbről az igehirdetés) és az egyház rendje szorosan összetartozik, tétélesen először az úgynevezett *Barmeni Hitvallás* fogalmazta meg. A német hitvalló gyülekezetek zsinata 1934-ben kimondta:

„A keresztyén Anyaszentegyház a testvérek közössége, ahol Jézus Krisztus, igéjével és a sákramentumokkal mint jelenlévő Úr munkálkodik a Szentlélek által. Mint a megkegyelmezett bűnösök egyháza – hitével és engedelmességével, igehirdetésével és rendjével – azt tanúsítja a bűn világában, hogy az Anyaszentegyház egyes egyedül az Úr tulajdona, egyedül az ő vigasztalása és parancsa szerint kíván élni, várva az ő megjelenését.

Elvetjük azt a hamis tant, amely szerint az egyház rábízhatja *igehirdetésének és rendjének* mikéntjét a mindenkori uralkodó világnézeti és politikai meggyőződések tetszésére vagy változására” (3. tétel).

Amikor az egyház rendjéről beszélünk, s azt meg is akarjuk valósítani, az egyház életének három területére tekintünk:

- a) az istentiszteleti rendre és életrendre, beleértve az úgynevezett egyházfegyelmet is;
- b) a szolgálati rendre (a tisztségek rendjére); és
- c) a zsinati rendre.

A következőkben csak az elsőről lesz szó, mint amelyik közvetlenül kapcsolódik a vasárnapi istentisztelethez.

Az egyház rendjének legfontosabb formája az *istentiszteleti* rend. *Isten nem a visszavonásnak* (új fordítás: *zűrzavarnak*), *hanem a békességnek Istene* [...]. *Mindenek ékesen és jó renddel legyenek* (1Kor 14,33.40) – ezek az ismert igék a korinthusiak istentiszteleti közösségére vonatkoznak. Az istentisztelet nem hiába jelent meg már az Újszövetségben úgy, mint az egyházban jelentkező rendetlenség, zűrzavar ellenében Istentől felállított rend. Az újszövetségi egyház nyomdokán haladva, a megújult igehirdetésből született reformáció első látható eredménye is az istentiszteleti reform volt. A magyar református gyülekezetekben például mindenütt átvették Kálvin strassburgi ágendáját. Ebben az istentiszteleti rendtartásban központi helyen áll a prédikáció és a tanítás (*doctrina*), s az egész liturgia egyfajta haladvány az üdvrend (*ordo salutis*) szándéka szerinti célok, a hit, a bűnbánat, az újjászületés és a megszentelődés irányában. A közbenjáró imádságot, az adakozást és az áldást tartalmazó befejező résznek – különösen, ha még úrvacsorát is ünnepelet a gyülekezet – az a célja, hogy a hívők figyelmét a hétköznapi istentisztelete felé, vagyis a társadalmi életrendek szerinti élet felé fordítsa.

Egyházfegyelem = szentségi életrend

Az istentisztelet tulajdonképpen nem is ér véget az Úr vacsorájával és az áldással, hanem mintegy folytatódik a házasságban és a családban, a munka és a hivatás területén, illetve a nép és az állam életében való részvétellel. Ezért az sem véletlen, hogy református hitvallási irataink éppen ezen a ponton, közvetlenül az úrvacsorát követő fejezetben tárgyalják az *egyházfegyelem* kérdését. Ebben a kérdésben döntő befolyása volt hitvallásainkra a genfi példának és Kálvin tanításának. Kálvinnál a *disciplina* és a *doctrina* szorosan egymáshoz tartozik:

„Ennélfogva, amint a Krisztus üdvözítő tudománya az egyház lelke, úgy benne a fegyelem az idegek szerepét tölti be, amely által történik az, hogy a test tagjai, mindegyik a maga helyén egymás között összefüggenek. Ennélfogva mindazok, akik vagy a fegyelem megsemmisítését kívánják, vagy annak visszaállítását gátolják – tegyék ezt akár szántszándékból, akár meggondolatlanságból – bizonyára az egyház végső szétzúllását mozdítják elő.”¹⁰

A liberális szellemű protestantizmus idején gyakran társították a kálvini egyházfegyelmet a büntetés és a kiközösítés fogalmával. Ez azért helytelen, mert a *disciplina* eredetileg pozitív kifejezés, amely egyszerűen *a rendet magát jelenti*. Csak ha valaki ezt a rendet megbontotta, akkor jelent a *disciplina* fegyelmezést, „rendre”-utasítást, illetve, szélsőséges esetben – de csak átmenetileg, sohasem véglegesen! – kizárást. Az egyházfegyelemmel kapcsolatban még a következő szempontokat kell figyelembe vennünk:

A református egyházi rendtartások szerint a fegyelmezés a gyülekezet egészének a feladata. És ez így is van rendjén, ha meggondoljuk, hogy minden, az egyházfegyelemmel kapcsolatos egyházalkotmányi (úgynevezett összegyházi) szabályozás csak elvi jelentőségű lehet. Az elvek pedig akkor érvényesülnek és hatnak igazán, ha azok a gyülekezet életéből fakadnak fel, és ha maga a gyülekezet alkalmazza őket. Az egyházfegyelem nincs egyetlen szolgálathoz vagy tisztséghez sem kötve, az Újszövetség sem ismeri a fegyelmezés kegyelmi ajándékát, ezért nyugodtan állítható, hogy a fegyelmezés az egész gyülekezetre van bízva.

A fegyelmezés lépéseit (ezek Mt 18 alapján ma is érvényesek!) nem szabad pusztán bírói-jogi eljárás fokozatainak tekinteni, mert ezek Isten Igéje hirdetésének sajátos, egyénre szabott formái.

Az egyházfegyelemnek egyik fajtája a tanfegyelem is: kötelezi az egyház tanítóit és igehirdetőit a Biblia és a hitvallások iránti hűségre.

A szekularizáció is romboló hatást gyakorolt e tekintetben a református egyház rendjére, amennyiben fellazult az egyházfegyelem szemlélete is, gyakorlata is. Megváltoztak, széthullottak a hagyományos és áttekinthető

---

¹⁰ *Institutio* IV. 12,1.

életviszonyok, mintegy érvényüket veszítették a korábbi erkölcsi normák. Azokban a gyülekezetekben, amelyekben az egyházfegyelem részlegesen megmaradt, szigorúan őrzött rendként, egyházi bíraskodási eljárásként gyakorolják. Ezzel a „szigorú kálvinizmussal“ viszont csak azt értük el, hogy a közvélemény ítéletében mind az egyházfegyelem, mind a kálvinizmus leértékelődött. A református keresztyének világi forgolódásában egyre feltűnőbben hiányzik a fegyelmezett rend. A mai világ zavarba ejtően sokrétű közlésformáinak rengetegében mind Isten Igéjét, mind az Isten parancsa iránti engedelmességet egyre kevésbé tekintik tájékozódási pontnak. Az útkeresésnek ez a bizonytalansága két okra vezethető vissza. Az első az, hogy nagyon sok keresztyén ember a naivitásig menően tudatlan – a szó legegyszerűbb értelmében: eszébe sem jut, hogy az élet különböző kérdéseire Isten Igéjéből keressen választ. A bizonytalanság másik okát abban látom, hogy – legalábbis nálunk, Kelet-Közép-Európában – még mindig nagyon sok ember vélekedik a szélsőséges liberalizmus vagy a vulgáris ateizmus szellemében úgy, hogy „a vallás magánügy“, ezért az élet bizonyos kérdéseibe, még ha szívesen meghallgatnánk is az Isten Igéje szerinti választ, a Bibliának nincs és nem is lehet beleszólása.

Márpedig a hétköznapi istentiszteletére kiterjedő szentségi rendet csak az olyan templomi istentisztelet fogja alakítani, amelyik az egyháznak nem pusztán centripetális mozgása – hogy nem mondjam: a templom négy fala közé való bemenekülése –, hanem a világ felé irányuló, centrifugális vagy missziós cselekvése is. Isten az őt félő, őt tisztelő, közösségébe vont ember ilyen mozgósításával egy, a templominál sokkal nagyobb nyilvánosságot akar befolyásolni.

A nyilvánosságnak Isten akarata általi befolyásolása egyrészt úgy megy végbe, hogy az egyház félreérthetetlenül, átható hangon hirdeti: Isten megfellebbezhetetlen ítélettel közzé tette bűneink bocsánatára vonatkozó ígéretét és ugyanilyen határozottan bejelentette egész életünkre vonatkozó igényét. Ezért nincsenek életünknek olyan területei, amelyeken nem Jézus Krisztusnak, hanem más úrnak a tulajdonai volnánk (*Barmeni Hitvallás* 2. tétel). Az egyházi beszéd, az egyház új megszólalása tulajdonképpen az egyház kiváltképpen való *politikai* tette. Olyan tett, amely a prédikáció hallgatóit *coram publico* arra mozgósítja, hogy egy még szélesebb: a *coram Deo* nyilvánosságba lépjenek. Aki például tanúja volt annak, hogy nálunk a legsötétebb diktatúra éveiben a protestáns (és római katolikus) igehirdetők templomfalak között hangzó (s a gyanútlan hatalom hiedelme szerint kellően rejtett) prédikációit mi módon hallgatták és „vették“ a jelenlévők úgy, mint a legszélesebb nyilvánosságnak szóló, aktuális üzenetet, az tudja, hogy miről beszélek. S azok az akkori prédikációk egyáltalán nem „politizáltak“, hanem bibliamagyarázatok voltak, a szó leghétköznapiabb értelmében.

Az egyház nyilvánossági megbízatása másodszer azt jelenti, hogy az egyház felelős módon hathatós támogatásban kell részesítse azokat, akik szenvednek.

Milyen jó volna jónak lenni.

*Buzgóságban sohsem lohadni,
Semmit se kérni, el se venni,
Nagy hűséggel mindent szeretni:
Milyen jó volna mindig adni.*

*Még az álmokat se hazudni.
Mégis vig hitet adni másnak,
Kisérő sírást a sirásnak:
Milyen jó volna áldni tudni.*

(Ady Endre: *Jóság síró vágya*)

A támogatás – divatos szóval: a szolidaritás – egyéni, de megosztott felelősségből fakad, s olyan, templomozás utáni hívők gyakorolják, akik tudják: mindent úgy kaptak, s ezért nem dicsekedhetnek vele, mintha nem kapták volna (1Kor 4,7). A felelős és nem dicsekvő emberszeretet mégsem marad észrevétlen: Isten mind a gyülekezetet, mind annak hívő tagjait egyenként számon tartja, ezért őket számon kérheti, hiszen *nem lehet elrejtteni a hegyen épített várost*.